

درباره حیات و اندیشه سید قطب

سید قطب به عنوان یکی از پرآوازه‌ترین چهره‌های سده بیستم شناخته می‌شود که اندیشه‌های او در مجموع شاکله گفتمان اصول‌گرایی اسلامی معاصر را پی ریخته است. بسیاری از متفکران، وی را بزرگ‌ترین محرک بیداری اسلامی و رهبر اخوان‌المسلمین قلمداد کرده‌اند.

اصول‌گرایی اسلامی دارای خاستگاه‌های فکری، فلسفی و مذهبی هست. این جنبش، تجدید حیات دین را در تجدید فهم مفاهیم دینی و پویایی بخشیدن به آنها جسته است. اصول‌گرایی اسلامی مبانی فلسفی تازه‌ای را طرح کرده که به لحاظ روش شناختی قابل تأمل است. پیشگامان و نظریه پردازان اصول‌گرایی اسلامی مباحث فکری را که در چند سده اخیر در غرب و شرق مطرح بود به طور مستقیم یا غیرمستقیم مورد مناقشه قرار داده‌اند.

در میان متفکران جنبش اصول‌گرایی و بیداری اسلامی در سده بیستم، سید قطب هم از جهت شمار تألیفات و هم از لحاظ عمق و گستره تأثیر گذاری، جایگاهی ویژه دارد. شاید بتوان اعدام او را یکی از مهم‌ترین دلایل رواج اندیشه او و گسترش بیداری اسلامی دانست. بسیاری از متفکران سید قطب را بزرگ‌ترین محرک بیداری اسلامی و رهبر اخوان‌المسلمین قلمداد کرده‌اند.

زندگینامه سید قطب

سید قطب بن ابراهیم در یکی از روستاهای [مصر](#) در ۱۹۰۶ میلادی چشم به جهان گشود. او پس از مدرسه، تحصیلاتش را در دارالعلوم تحصیلات عالی پی گرفت. در ۱۹۲۹ از دارالعلوم فارغ التحصیل شد و آنگاه به معلمی پرداخت. او با استعفا از معلمی در اواخر دهه ۱۹۴۰ میلادی وارد حوزه فعالیت‌های فکری اسلامی شد. سید قطب اخوان‌المسلمین را تجسم‌گرایش‌های پنهانی می‌دید که برخی وجوه آن را در قرائت اندیشه‌های محمد عبده و رشید رضا دیده بود و اینگونه وی وارد اخوان‌المسلمین شد. کتاب‌های *دراسات اسلامیه و العدالة الاجتماعیه فی الاسلام* را در ۱۹۴۸ میلادی منتشر کرد و پس از آن نیز کتاب‌های متعددی نگاشت. پس از درگیری‌های ۱۹۵۴ میلادی میان اخوان‌المسلمین و رهبران انقلاب، سید قطب و دیگر رهبران اخوان زندانی شدند. پس از آزادی از زندان، دوباره در ۱۹۶۵ میلادی به زندان افکنده شد.

و به اتهام توطئه علیه نظام سیاسی حاکم همراه جمعی از دوستانش در ۱۹۶۶ اعدام شد.

حیات فکری و اندیشه سید قطب

حیات فکری سید قطب را بر اساس رویکردهای ایدئولوژیکش می توان به چهار مرحله تقسیم کرد: دوره شک و تردید که خود وی در اینباره تصریح کرد که ۱۰ سال را در الحاد گذرانده است. در این دوره سید قطب بیشترین آثار ادبی و نقدی اش را نوشته است. وی در نوشته‌های این دوره بسیاری مباحث را که هیچ ارتباطی با اسلام نداشته مطرح کرده و در جایی به صراحت از ضرورت جدایی میان دین و هنر سخن رانده است. صریح‌ترین مدرکی که وضعیت فکری او را در این دوره باز می‌تاباند، مقاله‌ای است که در ۱۹۳۴ میلادی در مجله الاهرام نوشت.

دوره بعدی را دوران رویکرد سکولار اسلامی می‌داند که در این دوره سید قطب هوادار افرادی مانند احمد امین می‌شود که سعی در اثبات معنویت و روحانیت شرق در مقابل مادیت غرب دارند. در این مقطع، وی به اسلام به عنوان بخشی از فرهنگ ملی خود می‌نگرد، زیرا قرآن قوانین و نظم اجتماعی را عرضه می‌کند که بیشترین تأثیر را بر ذهنیت مصری‌ها داشته است اما دین وحدت سیاسی نمی‌آفریند. در این دوره، نوشته‌های سید قطب درباره مسایل اجتماعی، نشان قومی یا ناسیونالیستی و سکولار دارد. سومین دوره را می‌توان دوره گرایش اسلامی معتدل دانست. سید قطب در ۱۹۴۶ میلادی مقاله مدارس لسلخط را که نخستین مقاله ایدئولوژیک اسلامی اش بود به چاپ رساند و نخستین و عمده‌ترین کار ایدئولوژیک اسلامی خود را یعنی کتاب العدالة الاجتماعية فی الاسلام را پیش از مسافرت به آمریکا در ۱۹۴۸ میلادی به پایان برد. در این دوره دیدگاه‌های سید قطب به دیدگاه‌های اخوان المسلمین نزدیک می‌شد و خود وی نیز ارتباطاتی با اخوان برقرار می‌کرد اما به این جماعت نپیوست، زیرا می‌خواست استقلال خود را به عنوان یک متفکر حفظ کند.

او پس از بازگشت از آمریکا در ۱۹۵۱ میلادی به نوشتن در موضوعات اسلامی ادامه داد و به اخوان المسلمین پیوست و متفکر اصلی این جریان و نیز سردبیر روزنامه اخوان شد. چهارمین مرحله رادیکال اسلامی است. سید قطب بیشتر این دوره را در زندان و بیشتر ایام زندان را در بیمارستان گذرانده است. وی در بیمارستان امکان نوشتن را نیز داشت. پس از آزادی از زندان که بنا بر برخی گزارش‌ها با وساطت عبدالسلام عارف رییس جمهوری عراق عملی شد، به فعالیت‌ها و ارتباطات مخفی اش با برخی اعضای اخوان ادامه داد. وی در این سال‌ها کار نگارش تفسیر فی ظلال القرآن را به پایان برد و ۱۴ جزیی را که پیش از ایام زندان نوشته بود، بازنویسی و تنقیح کرد و در تألیفات اولیه اش نیز تجدید نظر

کرد و کتاب‌های تازه‌ای از جمله هذا الدين، المستقبل لهذا الدين، خصائص التصور الاسلامی و معالم فی الطریق را نوشت که کتاب اخیر پس از آزادی اش از زندان در ۱۹۶۴ میلادی منتشر شد.

جامعه‌ای از نظر سید قطب

از دیدگاه سید قطب، اسلام جز دو نوع از جوامع همچون جامعه اسلامی و جامعه جاهلی را نمی‌شناسد. جامعه اسلامی جامعه‌ای است که اسلام در ابعاد عقیده، عبادت، شریعت، نظام، خُلق و سلوک در آن پیاده می‌شود، نه آن جامعه‌ای که در بردارنده گروهی از مردم باشد که خود را مسلمان می‌نامند اما قانونشان، شریعت اسلام نیست. جامعه جاهلی هر جامعه‌ای غیر از جامعه مسلمانان است و به تعبیر دقیق‌تر، هر جامعه‌ای که عبودیت آن خالص و منحصر برای خدا نباشد. سید قطب «عقیده» را عنصر تمایزبخش جوامع جاهلی، اسلامی و حتی جوامع پیشرفته و عقب مانده می‌داند.

سید قطب در پاسخ این پرسش که چنین جامعه‌ای (اسلامی) چه انگاره‌ای از نظام خود خواهد داشت، بر وجود ارتباط محکم میان ماهیت نظام اجتماعی و ماهیت انگاره‌های اعتقادی تأکید می‌کند، بلکه ارتباطی فوق‌العاده و حتی نوعی پویا در سرچشمه گرفتن نظام اجتماعی از انگاره اعتقادی می‌بیند. او معتقد است، فقه نیز در سایه جامعه اسلامی می‌تواند پاسخ‌گوی مشکلات باشد. فقه اسلامی امکان رشد و بالندگی و تکامل و رویارویی با مشکلات زندگی را ندارد جز آن‌گاه که جامعه اسلامی واقعی پدید آید که مشکلات زندگی را در برابر خود ببیند و در حالی که نخست به اسلام سر تسلیم فرود آورده اند، با آن تعامل برقرار کنند.

سید قطب، جوامع مسلمان دوران مدرن را منطبق با جوامع دوران جاهلیت می‌داند. او کنار گذاشتن قوانین اسلامی و ارزش‌های مذهبی به ویژه پس از دوران استعمار در جهان اسلام را عاملی برمی‌شمرد که مردم دوران معاصر نیز مانند دوران جاهلیت، غرق در گمراهی باشند و به همین دلیل نتیجه می‌گیرد که تمام حکومت‌های غیر اسلامی از جمله حکومت [مصر](#) نامشروع‌اند. جنجالی‌ترین ویژگی نظریه قطب درباره جاهلیت، کاربرد وسیع آن بود. او معتقد بود که تمام جوامعی که با حکومت‌های غیر اسلامی اداره می‌شوند، غیر اسلامی هستند و بر مبنای تفسیرهای قرآنی از جاهلیت، نتیجه می‌گرفت که مسلمانان این جوامع شرعاً موظف‌اند با دولت حاکم مبارزه کنند. این‌گونه بود که حرکت سید قطب، حرکتی سیاسی به شمار می‌آمد. برپایه دیدگاه سید قطب، اساس جامعه اسلامی بر محورهایی همچون حاکمیت فراگیر، مبارزه با جاهلیت فراگیر، جهاد و صلح استوار است که بدون عملی‌شدن آنها، نمی‌توان جامعه‌ای اسلامی داشت.

جامعه اسلامی از دیدگاه سید قطب مخالف با جوامعی است که نظام‌های پنج‌گانه غربی در اندیشه مارکس به خود دیده‌اند، یعنی نظام دوره کمون اولیه، برده داری، اقطاعی، سرمایه‌داری و سوسیالیسم که در اندیشه کمونیسم است زیرا جامعه اسلامی به عکس نظام‌های غربی که به تناسب شرایط تاریخی معینی پدید آمده‌اند، از آغاز پیدایش مبتنی بر شریعت الهی کاملی است. جامعه اسلامی شریعت را ساخته است، بلکه شریعت است که جامعه اسلامی را ساخته است. سید قطب برخی ویژگی‌های جامعه اسلامی را چنین برمی‌شمارد: جامعه اسلامی جامعه‌ای آزاد، باز و دارای همه عقاید و مذاهب و آرای است که در سایه آن زندگی می‌کنند و اجبار از عناصر تشکیل و بقای آن نیست.

آثار سید قطب

در خصوص آثار سید قطب می‌توان به مواردی همچون: تفسیر فی ظلال القرآن (در سایه قرآن)، طفل من القرية (کودکی از روستا)، آشواک (خارها)، المدينة المسحورة (شهر جادو شده)، التصوير الفنی فی القرآن (آفرینش هنری در قرآن)، ترجمه محمد مهدی فولادوند، مشاهد القيامة فی القرآن (دورنمای رستاخیز...) ترجمه غلام رضا خسروی حسینی، معالم فی الطریق (نشانه‌های راه)، المستقبل لهذا الدین (آینده در قلمرو اسلام) ترجمه آیت‌الله خامنه‌ای، هذا الدین (این دین) و العدالة الاجتماعية (عدالت اجتماعی در اسلام) ترجمه محمد علی گرامی و سید هادی خسروشاهی اشاره کرد.

منابع:

۱. سید قطب در کتاب هذا الدین، راه تحقق حاکمیت را شکل‌گیری «گروهی مؤمن» و در کتاب معالم فی الطریق و شکل‌گیری «جماعتی جنبشی اسلامی» می‌داند.

۲. رضوان السید، «مراحل گفتمان اسلامی در پاسخ به چالش‌های یک قرن»، هفته نامه پگاه حوزه، ش ۱۶، ص

۳.

۳. طبيعة المجتمع الاسلامی، مجموعه مقالات نحو مجتمع اسلامی، ص ۶۲ - ۹۱ .

۴. مجتمع عالمی، مجموعه مقالات نحو مجتمع اسلامی، ص ۱۳۵.

منبع: ایرنا

